

В.В. Кусіль

кандидат філологічних наук;

доцент кафедри історії української літератури;

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Автоекзекуція як літературний жанр

Стаття «Автоекзекуція», що з'явилася в «журналі-місячнику марксистської критики та бібліографії» «Критика» (1930, № 5), стала останнім виступом Едварда Стріхи [1]. Це було зумовлено не власним бажанням Костя Буревія, а тими змінами в суспільно-політичному житті України, які сталися на час публікації цього твору. Починаючи з літа 1929 року, в середовищі української інтелігенції прокотилася нова хвиля арештів, що врешті вилилося у судовий процес над «Спілкою визволення України», про який сучасники говорили: «Опера СВУ – музика ДПУ» [2:5].

22 листопада 1929 року на перших сторінках українських газет було вміщено привітання, адресоване «першому бійцеві партії за справу Леніна, за справу робітничого класу» Й.В. Сталіну «в день його 50-річчя» [3:1]. Поздоровлення було підписане ЦК КП(б)У. Поряд з привітанням як про своєрідний подарунок до ювілею Сталіна повідомлялося про викриття підпільної контрреволюційної організації: «Під тією ж запроданської пам'яті назвою «Союз визволення України», під якою всесвітньої ганьби зажили злиденні герої «шмата гнилої ковбаси», – вони, купкою буржуазно-поміщицької інтелігенції, під проводирством старих торговців «національною ідеєю», Єфремова, ес-дека-митрополита Чеховського, Ніковського, Германайзе, Дурдуковського та інших, відновили контрреволюційну

організацію і роботу підпілля, приховавшись під машкарою радянських громадян і культурних діячів» [3:1].

Це було перше, приурочене до ювілею більшовицького вождя, офіційне повідомлення про СВУ, у приналежності до якої звинувачували 44 особи. Керівником чи то «Спілки», чи то «Союзу» – у перших повідомленнях зустрічається як перший, так і другий термін, – називали академіка, віце-президента Всеукраїнської академії наук (ВУАН) Сергія Єфремова, автора «понад 3000 публікацій», найбільш відомого «своєю «Історією українського письменства», характеризуючи яку М.К. Наєнко зазначив: «Це єдина авторська робота, яка охоплює український літературний процес від давнини до 20-х рр...» ХХ ст. [4:2].

Уже наступного дня після публікації офіційного повідомлення про «СВУ» в пресі з'явилися вимоги суворо покарати «академіко-бандитів». Газета «Вісті ВУЦВК» вмістила «виступ-протест академіків на сесії ВУЦВК», що його виголосив неодмінний секретар і член ВУАН, академік Корчак-Чепурківський. Поряд вміщувалася промова академіка Семковського і «вимоги від робітників Південно-Західної залізниці», «робітників Одеси», «наукових робітників Харкова» [5:3]. Друкувалася у «Вістях» і «Резолюція пленуму інституту Тараса Шевченка», підписана Д. Багалієм, С. Пилипенком, М. Панченком, а поруч – відозви літературно-мистецьких угруповань, які тут же у «Вістях» надрукували свої протести проти діяльності «СВУ». Гідною подиву була єдність оцінок таких різних організацій, як ВУСПП, «Молодняк», «Нова генерація», ВУАРК, «Плуг», «Літературний ярмарок». Так, скажімо, проєст, підписаний плужанами, називався «Нещадна боротьба з Єфремівщиною в науці, в літературі, в мистецтві!», а стаття, підписана М. Хвильовим, М. Яловим, М. Кулішем,

О. Досвітнім, М. Йогансеном і ін. – «Плямуємо ганебну роботу академіко-бандитів» [5:4].

Приблизно за тиждень до «викриття» «Спілки визволення України» з'явилося третє число альманаху «Авангард» В. Поліщука. В умовах наступу реакції його поява стала своєрідною ідеологічною бомбою. Звинувачення закидали самому Валер'янові Поліщуку і тим, хто на друкував власні твори у третьому числі альманаху. Зважаючи на досить жорстку офіційну критику «Авангарду», живучи в атмосфері страху за своє життя, автори, хто хоч якось співпрацював з самим Поліщуком чи був причетним до редагованого ним видання, відмовлялися від своєї участі в альманасі, публікуючи в пресі листи, засуджуючи в них лідера конструктивних динамістів. Так зробили, наприклад, В. Мисик і А. Панів: «В числі співробітників «Авангарду», – писали вони, – значаться наші імена: В. Мисик – у відділі літературному, А. Панів – у відділі фото. Редакція журналу «Авангард» в № 2 використала переклад В. Мисика з есперанто і фото А. Панова групи білоруських письменників. Цим заявляємо, що з мистецькою групою «Авангард» ми нічого спільного не мали й не маємо, а, ознайомившись з матеріалами «Авангарду» № 3, надалі від будь-якого співробітництва (хоч би й у формі перекладу чи фото) в органах цієї групи відмовляємося» [6:7].

Як ми уже раніше згадували, перші в атаку на В. Поліщука кинулись його колеги по лівому фронту мистецтв з «Нової генерації», ВУСППУ, «Молодняка» з пропозицією бойкотувати «Авангард» [7:6]. Проте офіційна критика в особі редактора «Вістей ВУЦВК» Є. Касяненка мала іншу точку зору: «Замовчувати не можна. Тому не можна, що з «Авангарду» говорить класовий ворог. Не тільки тим, що «відволікає і т. д.», а тим, що епатацією та «єрмілівськими станками»

покриває контрреволюційну пропаганду, помічену співробітником «Комсомольця України» і не помічену «Всеукраїнским пролетарием» [8:1]. Поряд із статтею Є. Касяненка у № 42 «Літератури і мистецтва» у рубриці «Листи до редакції» було вміщено лист композиторів В. Борисова і Ю. Мейтуса, в якому говорилося: «Ознайомившись з матеріалами «Авангарду» № 3, ми відмовляємося надалі від будь-якого співробітництва в органах літературної групи «Авангард» [9:2].

Після звістки про «СВУ» змінився і тон «листів до редакції», і сам склад авторів, що їх писали. Якщо до того листи надходили від осіб, що колись співпрацювали з В. Поліщуком, то тепер стали надходити уже від самих соратників Поліщука, тих, хто підписав декларацію групи «Авангард», брав активну участь у випуску № 3 альманаху. У № 45 «Літератури й мистецтва» від 8 грудня 1929 року з'явився лист до редактора від Р. Троянкер, яка довгий час була активною учасницею «Авангарду». Починався лист уже традиційними звинуваченнями: «Літературна група «Авангард», що на чолі її стоїть великий егоцентрик, «еквілібрист од літератури» В. Поліщук, ганебно збочила. Нападки, що їх дозволив собі керівник групи, неприпустимі та брутальні лайки на адресу групи, що творить в нашій республіці пролетарську літературу, та на адресу інших літературних груп неприпустимі та брутальні, вони не мають в собі жодних ознак серйозної полеміки, чи будь-якої непогодженості в соціальних питаннях літератури (форми, тощо)» [10:2]. Присвятивши першу половину листа викриттю колишнього однодумця, у другій Р. Троянкер висловила своє каяття: «З групою «Авангард» порвала ще влітку цього року. Про це знають товариші з угруповання «Нова генерація». Надалі – ніякого зв'язку (членства, співробітництва), з

групою, що дискредитує літературу та поодиноких митців її, з групою, що не має чіткої класової лінії, підтримувати не буду.

Викристалізуванням чіткої пролетарської ідеології, впертою роботою над собою-гадаю знищити всі небажані сліди, що їх, може, поклато на мою творчість перебування в групі «Авангард» [10:2].

Подібно до Раїси Троянкер повівся і С. Тасін, теж один із членів «Авангарду», умістивши листа в № 46 «Літератури й мистецтва» за 15 грудня 1929 року: «У свій час я підписав декларацію групи «Авангард», бажаючи підтримати засади революційного конструктивізму в українській літературі. Але в № 3 «Авангарду» мало лишилося від постулатів декларації, в багатьох місцях позначився відхід від революційного шляху радянської літератури. Вважаю за свій громадський обов'язок засудити все шкідливе, що виявилось в «Авангарді» [11:2].

Інколи у своїх листах автори доходили до комічного, оскільки деякі «митці» клялися в тому, що ніколи не належали до «Авангарду» Поліщука, як зробив це, наприклад, Сергій Крига: «До «Авангарду» не належу і не належав, творів у журналі не друкував, а після ознайомлення з № 3 «Авангарду» – приєднуюсь до гострого засуду цієї організації нашою літературно-мистецькою громадськістю» [12:2].

Розглянуті тексти дозволяють зробити переконливі висновки.

Відгуки на справу «СВУ», а також на альманах «Авангард», поява яких співпала в часі, перетворилися в окремий жанр, який можна назвати своєрідним жанром листа-покаяння».

Жанровими ознаками таких «листів» стали:

рішуча підтримка авторами офіційної позиції комуністичної партії і Радянської держави, що були висловлені в пресі, у доповідях партійних і державних лідерів нарадах;

різке відмежування офіційно засуджених явищ, незалежно від того, що автори в минулому не тільки співробітничали з певними угрупованнями й були в дружніх стосунках з особами, але й підписували установчі документи відповідних організацій і кваліфікувалися як односторонні скомпрометованих осіб;

запевнення офіційних чинників у власній незаплямованості, політичній благонадійності й готовності працювати далі над внутрішнім ідеологічним вдосконаленням;

використання брутальної лексики на адресу офіційно засуджених і угруповань і осіб.

«Листи», як і годиться повноцінному жанрові, мали навіть свою внутрішньожанрову типологію. Зокрема, у залежності від змістової домінанти можна вказати на такі їх різновиди, як

листи-покаяння;

листи-засудження;

листи-відмежування;

листи-звинувачення;

листи-виправдання.

Іноді домінантний мотив встановити важко, але тоді тексти будуються на поєднанні мотивів, а відтак маємо справу з дифузією внутрішньожанрових типів в одному листі. 19

На рубежі 1929-1930 років саме вони висунулися на перший план, відтісняючи на другий усі інші жанри художньої літератури та літературної критики. Для деяких груп митців жанр «листа-покаяння» став єдиною можливістю зв'язку з читачем: для одних

через закриття їхніх періодичних видань, в яких вони друкувалися, як сталося з «Авангардом» чи трохи раніше чи пізніше з «Літературним ярмарком» і «Пролітфронтом». Для деяких авторів цей жанр виявився єдиною можливістю заявити про себе, як про письменника.

Саме той вал листів-покаянь у різноманітних внутрішньожанрових модифікаціях, що з'явилися після виходу третього числа альманаху «Авангард» та офіційного повідомлення про викриття «Спілки визволення України», і змусив Едварда Стріху створити твір «Автоекзекуція», яка стала пародією на подібний тип писань. Створюючи статтю покаяння пародист мав перед собою багатий матеріал з суспільно політичного життя не тільки України, а й усього СРСР.

2 вересня 1918 року було прийняте рішення ВЦВК, а вже 5 вересня підписано декрет Ради Народних Комісарів «Про червоний терор» [13:9]. З цього часу запроваджене в життя це жахливе поняття й розпочалася сімдесятилітня війна більшовицького режиму зі своїм народом. Червоний терор, розпочатий у 1918 році «...в умовах, коли отримали широке розповсюдження терористичні акти проти діячів партії і Радянської держави...» був спрямований його ініціаторами проти цілих класів та соціальних груп. Наприкінці 1920-х років він перекинувся вже на ряди тих, хто його започаткував. Змушені були виправдовуватися і Л. Троцький, і М. Бухарін, і цілий ряд інших «діячів партії і Радянської влади», загрожені породженим ними «червоним терором». Власне, усі ті, хто мав думку, відмінну від офіційної точки зору, чи був чомусь неправильно зрозумілим, опинитися під ударами слідчих ДПУ.

Не уникло подібних явищ і українське мистецтво. Назвімо лише найвідоміші листи-покаяння:

«Заява групи комуністів-членів «Вапліте» [14:2];
лист до редакції газети «Комуніст» П. Тичини [15:6];
лист до редакції газети «Комуніст» М. Куліша [16:452];
такий же лист М. Хвильового [17:885];
лист М. Куліша до Головреперткому НКО та АПО ЦК КП(б)У [16:455];
виступ М. Куліша на театральному диспуті 1929 р. [16:475];
лист до редакції «Вісті ВУЦВК» від «Нової генерації» [18:6].

Це далеко не вичерпний перелік подібного роду «літературних» – творів наших видатних письменників. Проте і цей жанр невдовзі стало і неможливим використовувати через посилення репресій. Пародія Едварда Стріхи «Автоекзекуція» стала своєрідним підсумком не тільки його власної творчості, але й підсумком художніх пошуків 1920-х років ознаменувала собою їх цілковите згортання й настання нової епохи, що характеризувалася ідеологічним терором і пануванням однієї художньої системи – методу соціалістичного реалізму.

Література

1. Стріха Е. Автоекзекуція // Критика. – 1930. – № 5. – С. 79–94.
2. Наєнко М. Сергій Єфремов і його історико-літературна концепція // Єфремов С. Історія українського письменства. – К., 1995. – С. 3–15.
3. Вісті ВУЦВК. – 1929. – 22 листопада. – С. 1.
4. Наєнко М. Передмова // Єфремов С. Історія українського письменства. – К., 1995. С. 3–15.
5. Вісті ВУЦВК. – 1929. – 23 листопада. – С. 3–4.
6. Мисик В., Панів А. Лист до редакції // Вісті ВУЦВК. – 1929. – 16 листопада. – С. 7.

7. «Нова Генерація», ВУСПП, «Молодняк» Лист до редакції // Вісті ВУЦВК. 1929. 16 листопада. – С. 6.

8. Касяненко Є. Невдалий лист // Література й мистецтво. – 1929. – 17 листопада. – С. 1.

9. Борисов В., Мейтус Ю. Лист до редакції. // Література й мистецтво. – 17 листопада. – С. 2.

10. Троянкер Р. Лист до редакції // Література й мистецтво. – 8 грудня. – 1929. – С. 2.

11. Тасін С. Лист до редакції // Література й мистецтво. – 15 грудня. – 1929. – С. 2.

12. Крига С. Лист до редакції // Література й мистецтво. – 15 грудня. – 1929. – С. 2.

13. Выстрел в сердце революции / Ред.-сост. Костин Н. – М., 1986. – 287 с.

14. Досвітній О., Хвильовий М., Яловий М. Заява групи комуністів-членів «Вапліте» // Вісті ВУЦВК. – 1926. – 4 грудня. – С. 2.

15. Тичина П. Лист до редакції // Комуніст. – 1927. – 3 лютого. – С. 6.

16. Куліш М. Твори: У 2 т. – К., 1990. – Т. 2. – 877 с.

17. Хвильовий М. Твори: У 2 т. – К., 1990. – Т. 2. – 925 с.

18. «Нова генерація», ВУСПП, «Молодняк», «Плуг», «Західна Україна», УАРК Лист до редакції // Вісті ВУЦВК. 1929. – 29 листопада. – С. 6.